

Новак С. М.

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТА В МАЛІЙ ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА БІРЧАКА

Анотація. У статті вперше в українському літературознавстві проаналізовано особливості формування Володимиром Бірчаком збірного образу національно свідомого українця-емігранта, наділеного багатьма чеснотами і недоліками, змушеного долати виклики емігрантської долі. Розглянуто осмислення письменником подій із життя української еміграції після поразки національно-визвольних змагань 1918 – 1920 років, в яких і сам прозаїк брав безпосередню участь, через що теж жив і працював на еміграції. У пропонованій статті охарактеризовано збірку оповідань «Золота скрипка» (1937) та оповідання «Емігрант» (1941), що не ввійшло до збірок. З'ясовано композиційно-організуючу роль випробувань, які випали на долю героїв оповідань.

Ім'я Володимира Бірчака, закатованого радянським режимом у концтаборі м. Тайшет, було повернуте в літературний обіг після тривалого забуття аж у роки відновлення незалежності України. Мала проза митця жодного разу не була перевидана, тому досі залишається недослідженою.

Ключові слова: художній аналіз, український емігрант, мала проза, психологізм, мотив дороги, державотворення.

Інформація про автора: Новак Сніжана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Електронна адреса: snizhana.n@gmail.com

Novak S.

IMAGE OF THE UKRAINIAN EMIGRANT IN THE SMALL PROSE OF VOLODYMYR BIRCHAK

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the formation of V. Birchak a collective image of a nationally conscious Ukrainian-emigrant, endowed with many virtues and disadvantages, forced to overcome the challenges of the emigrant fate. Considered the writer's understanding of the events of the life of Ukrainian emigration after the defeat of the national liberation struggles of 1918 – 1920, in which the prose writer also participated directly, because of which he also lived and worked on emigration.

Volodymyr Birchak (1881– 1952) is one of the founders of the Lviv Modernist literary group Young Muse (1906 – 1914), a Galician, a writer-pedagogue who directly participated in the national liberation struggle of Ukrainians from 1918 to 1920, and after the defeat was forced was to emigrate to Transcarpathia, which then belonged to Czechoslovakia. The writer's close and understandable were the experiences and wandering of Ukrainian emigrants who sought salvation from the Moscow invasion beyond their native land without livelihood, without the possibility of obtaining citizenship, finding a job, adapting to life without the glow of enemy bullets.

The article deals with the collection of stories “The Golden Violin” (1937) and the story “The Emigrant” (1941), which was not included in the collections. The composite-organizing components of many of these stories are trials that fell to the fate of the heroes. The motive of the road, present in the small prose of V. Birchak of the 20's and 40's of the twentieth century, is a motive of emigrant hardships, searching for himself in a new, non-hostile world.

All the prose works of V. Birchak confirm his views on the important role in the history of the state creation of each strong person, and not the crowd. The author in many of his stories skillfully depicts the customization of emigre heroes under the inadequate claims that seem to be invented deliberately to mock exiles from Ukraine: as a rule, educated, intelligent, educated, patient in the experience of difficulties, able to adapt and continuously teach something new, responsible and decent in the relationship with the environment. They do not have excessive pride, do not show self-defeatism, do not declare their exclusiveness, as former fighters for the freedom of Ukraine. They also do not squeal, but engage in everyday work to survive until the time comes again to take up arms and win. Survive in difficulty, poverty, humiliation of their dignity helps optimism.

Key words: artistic analysis, Ukrainian emigrant, small prose, psychology, road motive, state creation.

Information about author: Novak Snizhana, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

E-mail: snizhana.n@gmail.com

Nowak S.

OBRAZ UKRAIŃSKIEGO EMIGRANTA W MAŁEJ PROZIE WOŁODYMYRA BIRCZAKA

Streszczenie. W artykule po raz pierwszy w ukraińskim literaturoznawstwie przeanalizowano właściwości kształtowania przez Wołodymyra Birczaka zbiorczego obrazu Ukraińca-emigranta o wysokiej świadomości narodowo-patriotycznej, obdarzonego wieloma cnotami i wadami, zmuszonego przewyciężyć wezwania losu emigranckiego. Rozpatrzono interpretację pisarzem wydarzeń z życia ukraińskiego wychodźstwa po porażce narodowo-wyzwoleńczych dążeń w latach 1918 – 1920., w których i sam autor brał bezpośredni udział, w związku z czym mieszkał i pracował na emigracji. W proponowanym artykule scharakteryzowano zbiór opowiadań „Złote skrzypce” (1937) i opowiadanie „Emigrant” (1941), co nie weszło do opublikowanych zbiorów. Wyjaśniono kompozycyjno-organizującą rolę wypróbowań, które przytrafiły się na losie życiowym bohaterów opowiadań.

Imię Wołodymyra Birczaka, zamordowanego radzieckim reżimem w obozie koncentracyjnym m. Tajszet, było wskrzeszone w literaturze po trwałym zapomnieniu dopiero w okresie niepodległości Ukrainy. Mała proza artysty raz nie była wydana powtórnie, w związku z czym i nadal pozostaje niezbadaną.

Słowa kluczowe: analiza artystyczna, ukraiński emigrant, mała proza, psychologizm, wątek drogi, państwowotwórczość.

Nota o autorze: Nowak Snizhana, doktor, Docent katedry ukraińskiej literatury oraz teorii literatury Drohobyckiego Państwowego Uniwersytetu imienia Iwana Franki.

E-mail: snizhana.n@gmail.com

Володимир Бірчак (1881 – 1952) – один із засновників львівського модерністського літературного угруповання “Молода муза” (1906 – 1914), галичанин, педагог-письменник, що брав безпосередню участь у національно-визвольній боротьбі українців часів проголошення ЗУНР, а після поразки змушений був емігрувати на Закарпаття, яке тоді належало до Чехословаччини. Ім’я Володимира Бірчака, закатованого радянським режимом у концтаборі м. Тайшет, було повернуте літературознавцем Олексом Мишаничем в науковий обіг після тривалого забуття аж у роки відновлення незалежності України. Прозова спадщина митця жодного разу не була перевидана, тому досі залишається недослідженою.

Володимирові Бірчаку близькими та зрозумілими були переживання та поневіряння українських емігрантів, що шукали порятунку від московської навали за межами рідної землі без засобів до існування, без можливості одержати громадянство, знайти роботу, адаптуватися до життя без посвисту ворожих куль. Всюди українці з подвійною енергією бралися до праці, не жаліючись на труднощі. І нерідко досягали неабияких успіхів. Бірчак писав: “...В емігранта будяться на дні душі приспані таланти – він, як те дерево, якому підризують корінь на те, щоб більше родило, більше із себе видавало. У місцевого населення родиться переконання, що емігрант усе знає, усе вміє, емігрант усе зробить. А ще український емігрант!” [3, с. 161].

Подіям після поразки січового стрілецтва 1918 – 1920 рр. та перебуванню українських бійців в еміграції в 30-х рр. ХХ ст. присвячені оповідання, що увійшли до збірки “Золота скрипка” [2], яка побачила світ у 1937 році. Збірка була високо оці-

нена в рецензії Л. Бурачинської. Аналізуючи розвиток малої прози в 1937 році, авторка зазначала: “По довгому часі виявив себе цього року Володимир Бірчак. “Золота скрипка” – це збірка коротких мигунців, що часто з фейлетонічною скорістю розвивають акцію. Автор вміє вбгати тему в рямці короткого нарису й підшукати влучну пуанту. Сам його дотеп уже варт багатьох в нашій “недотепній” літературі” [4]. Композиційно-організуючими компонентами оповідань виступають випробування, які випадають на долю героїв. Мета цих перепон – відкрити читачеві нові несподівані грані людських натур, які без виняткових обставин емігрантського життя могли б ніколи і не проявитися. Серед “експериментальних” моделей випробування є туга за Батьківщиною, страждання від розлуки з рідними (“Довговічна курка”), безробіття і відсутність засобів до існування, переслідування через політичні переконання, випробування грішми, шахрайством (“Золота скрипка”, “Блазень”). Персонажі, за задумом В. Бірчака, мусять знаходити вихід із найскрутніших ситуацій, вміти розпізнавати людей підступних і підлих, могти вивернутися з-поміж двох вогнів, балансувати між можливістю одержати громадянство чи бути витуреним з держави – між життям і смертю від більшовицької кулі (“Український Йона”, “На розстанні”, “Сейсмограф”). Дуже часто ці проблеми стають складовими, “гранями” однієї великої – проблеми національного самовизначення, з одного боку, або національної зради, з іншого...

У прозі В. Бірчака серед героїв-емігрантів бачимо і тих, хто обрав чесний шлях до мети (доктор Дашавецький із “Сейсмографа”, старшина Іван із “Українського Йони”), і тих, хто зумів пристосува-

тися до обставин заради власної вигоди (Пшепюрський із “Блазня”), і тих, хто промишляв доносами на своїх земляків (десятник Волощук із оповідання “На розстанні”). Є серед них і такі, хто тільки тим і займався, що применшував здобутки, знецінювали всякий поступ уперед, вважаючи критиканство “творчою працею”. Показано також колишніх січових стрільців, які у вільний від військових змагань час люблять погомоніти про політику при келихові вина. Діалоги персонажів Бірчак подає як приклад антиномії, не виявляючи при цьому власної точки зору. Такий прийом спонукає замислитись над проблемами перехідної доби та їхнім віддзеркаленням у свідомості людей різних ідейних переконань, різного віку, життєвого досвіду – хоча б для того, щоб визначити, хто ж із них мав рацію.

Важливою ознакою психіки персонажів є мовлення. У В. Бірчака це мова галицької інтелігенції 20 – 30-х рр. ХХ ст. Адже переважна більшість літературних героїв – галичани-емігранти, які розмовляють у стані схвильованості, обурення, роздратування, стурбованості, суперечки, радості. Події оповідань розгортаються в найрізноманітніших місцях: у селі, на березі річки, у кав'ярні, приватному помешканні, крамниці, адвокатському бюро, на урочистому вічі. Письменник володіє панорамністю показу і так само впевнено переходить до невеличких фрагментів-картинок. Із таких оповідань про життя емігрантів і сформувалася збірка “Золота скрипка”. У ній автор осмислює проблеми економічного, політичного і культурного життя українців на Закарпатті. В. Бірчак поділяв думку І. Огієнка, який писав: “Для недержавного народу духовна культура грає величезну роль, бо власне нею він може й перевищувати народ, що політично підбив його. З історії маємо немало прикладів, коли фізично сильніший народ підбивав собі народ із більшою духовною культурою, але довго володіти ним не міг: духовна культура завжди перемагає” [5, с. 338]. Тому більшість героїв В. Бірчака демонструють порядність, толерантність, освіченість. Їхня зброя – чесність і розсудливість. Мова персонажів літературна, емоційна, образна, поведінка відповідає вимогам вихованості. Мотив дороги, присутній у малій прозі В. Бірчака 20 – 40-х рр. ХХ ст., – це мотив емігрантських поневірянь, пошуків себе в новому, непривітно-ворожому світі. За таких обставин героїв оповідань могла би поглинути зневіра, здатна паралізувати будь-чию волю. Але тут відчутна постійна авторська “опіка” над персонажами (“Мати”).

У 30-ті рр. ХХ ст., за висловом Л. Бурачинської, в українській малій прозі переважали теми, пов'язані безпосередньо з визвольними змаганнями українців у 1918 – 1920 рр. У творах В. Бірчака зазначеного періоду ґрунтовніше розвинена тема облаштування життя після поразки у збройній боротьбі, тема еміграції. До цієї теми він повертається і в період Другої світової війни: у 1941-му році публікує твір “Емігрант: оповідання з часів к[олишньої] Чехословаччини” [1], героєм якого є виходець із заможної української родини Михайло Комарів, що після “великої програної” опинився на еміграції у Празі. Батьки дали Михайлові добру освіту, навчили іноземних мов, хлопець здобув фах на філософському факультеті університету, мріяв закінчити консерваторію, але через війну про це довелося забути. В. Бірчак зазначає, що на еміграції Комарів жив аж вісімнадцять років. Спершу тратив батьківські гроші, але це не могло тривати вічно. По роках статки вичерпалися. Злидні змусили чоловіка продати навіть наручний годинник і визначати час лише за сонцем. Одяг героя теж зносився. Тимчасові заробітки коректора у видавництві не тільки на давали йому змоги оплатити навіть безвіконну кімнату-комірчину, в якій ночував, але й ставили руба питання про здобуття шматка щоденного хліба.

Читач знайомиться з Михайлом у відносно вдалий день його перебування на чужині. Напередодні Комарів написав на замовлення гімназиста любовного вірша і одержав гонорар – 10 корон. В. Бірчак скрупульозно описує планування героєм найближчих двох днів його існування із врахуванням наявних коштів. Ці деталі не могли бути зрозумілі тим, хто мав громадянство Чехословаччини та можливість працювати, одержуючи постійну зарплатню. Саме це нерозуміння викликало підозру, недовір'я до Михайла Комаріва з боку представників влади і спричинило подальшу депортацію емігранта.

Комарів перебивався з хліба на воду в пошуках тимчасового підробітку, але не вельми журився відсутністю постійного місця праці, потішав себе тим, що нині якимось воно буде – добре, що погода гарна. Почував ганьбу через те, що опинився в чужій країні, покинувши свою на поталу чисельно сильнішого ворога. Виправдовувався подумки за власне жалюгідне становище: “Це наслідки нашої програної. “Український емігрант” – дуже слабка фірма... В кожного чужинця викликає здивування, що сорок мільйонів – і такі безпорадні” [1, с. 3]. Надолужував відсутність їжі “набиранням в

себе сонячної енергії”, цілий день існував завдяки спожитим на сніданок чотирьом шоколадним тістечкам і двом склянкам води. Цей сніданок коштував чотири корони із його десятикоронного скарбу. Але навіть таку поживу Михайло мав не щодня. Тому тішився, що може на ринку купити ще за одну корону хліба, за другу – сала, за третю – райських яблук: матиме королівський обід. Ще за одну корону купивши “папіросів”, Комарів розмірковував, як прожити наступний день, маючи в кишені лише дві корони. Сумні роздуми героя письменник розчиняє елегантними спогадами про щасливі дитинство та юність Михайла в домі його заможних батьків до війни. Дивує наявність ретроспективних картин і повна відсутність перспективних планів молодого загалом чоловіка. Читач дізнається, що герой не лише здобув блискучу освіту, а й чимало подорожував: побував у Японії, Китаї, Індії, не кажучи вже про Європу. І ось “по великій програній” опинився на еміграції в Празі. Коли батьківські кошти закінчилися, довелося відмовитися від гри на улюбленому фортепіано, продати годинник, перебраться в комірчину, щоденно шукати, але через відсутність громадянства не знаходити застосування своєму фахові та гострому розумові, хапатися за будь-який підробіток, щоб вижити в чужій державі. Письменник цими фактами підштовхує до міркувань про те, чому за стільки років герой нічого не зробив для того, щоб одержати громадянство? Адже багато його товаришів давно вирішили проблему громадянства, одружившись із чеськими дівчатами, інші вдалися до торгівлі, здобуваючи маєтки, а Комарів “ходив і думав” невідомо про що весь той час. Розумів, що не може повернутися додому, бо там треба складати “вірнопідданчі заяви” перед загарбниками його батьківщини, але вісімнадцять не облаштувався в країні, де опинився. Якийсь час був кореспондентом і коректором в одному з українських видавництв Чехословаччини, однак платили там нерегулярно і дуже мало. Був репетитором із французької мови, але й той заробіток швидко “урвався”. Голодував і мерзнув, відкинувши гордість, мусив напрошуватися до знайомих на обід чи сніданок, чи вечерю, щоб не вмерти з голоду. Тому день, коли поснідав аж чотирма шоколадними тістечками і міг вигріватися на сонячному промінні над річкою, був майже щасливим для Михайла, якби не з’явилися перед ним поліцейські з вимогою показати документи...

В. Бірчак вправно накопичує деталі, які демонструють жалюгідне існування українця-емігран-

та на чужині: Комарів не мав ніяких речей, окрім тих, що на ньому. Потрапивши якимось під злив, Михайло сильно промок. Документи, що завжди носив у кишені, перетворилися на місиво з паперу, крихт хліба та тютюну. Не впізнавши у тій драглистій масі залишків своїх посвідок, Комарів їх викинув і згодом нічого не зміг довести поліції. Ситуацію врятував курйозний випадок: поліцейські привели Михайла “на опізнання” до пограбованого в цей час власника магазину. Постражданий вигукнув: “Але ж це не той! Це пан Комарів, український емігрант, інтелігент, високо вчений. По-англійськи, по-французьки говорить! Мое поважання, пане Комарів!” [1, с. 3]. Завдяки цій пригоді Михайло майже одержав шанс відновити втрачені документи. Під час написання протоколу поліцейські переконалися у тому, що Комарів розмовляє українською, англійською, польською, німецькою, чеською, французькою, китайською мовами. Коли ж представники влади дізналися, що Комарів досі не має офіційного місця праці, не могли повірити, що той живе чесно та не займається підпільною діяльністю. “Не мав особистих документів, жив без сталих прибутків, але найважливіша його провина була та, майже кожного дня заходив до цукорні... До цукорні ходять тільки ситі, по доброму обіді. Значить, він мусив мати гроші на якусь таємну, недозволену, нечесну працю, але щоб перед людьми всі сліди за собою затерти – ходить обдертий, неголений, недбалий...” [1, с. 4]. Знайомі боронили Михайла, як могли. Поліцейські “почували перед ним свою нижчість” у плані ерудиції, але друзі ніяк не змогли спростувати найважливішого закиду проти оскарженого: чому він щодня заїдав у цукорні шоколадні тістечка?! Відтак твір закінчується реченням: “Комаріва викинули у нове невідоме” [1, с. 4].

Володимир Бірчак із власного досвіду відав, як це – бути емігрантом. Він знав типи людей, які не могли опанувати себе після поразки збройної боротьби та адаптуватися до мирного життя, як поет Перлович із повісті “На нових землях” [3], і тих, що працею наближували час нового етапу боротьби за відновлення державності України, виховуючи покоління національно свідомих українців на споконвіку українських землях, як доктор Євген Березівський із того ж твору. Епістолярій письменника, його публіцистика, притчі, оповідання та повісті дають підстави зрозуміти, що В. Бірчак поважав діяльних людей. І хоч розумів психологічний стан свого героя Комаріва, аж ніяк не виправдовував нездатності знайти можливість одержати грома-

дьянство та зайнятися творчою працею для забезпечення не лише побутових потреб, але й духовного зростання. Саме застій у духовному розвитку багатьох українських емігрантів найбільше непокоїть письменника. Дидактичний нерв його прози повсякчас спонукає молодих людей пам'ятати, що за хмарами завжди є сонце, і тільки той, хто знайде в собі сили видряпатися крізь колючий жереп на вершину гори, зможе те сонце побачити.

Знаючи особисту життєву позицію Володимира Бірчака, можемо прочитати між рядками оповідання "Емігрант" осуд пасивності Комаріва. Людська гідність не дозволила б йому існувати з "ласкавих обідів" побратимів. Але духовні лінощі виправдовували Михайлове бажання "лежати над річкою, читати і мріяти" про часи, коли він жив на всьому готовому в батьківській господі, їздив із концертами, мандрував і насолоджувався життям. "Мізерне животіння" героя не викликає схвалення в автора оповідання, хоча жодним словом у творі письменник не докоряє своєму персонажеві. Митець впаковує героя в ситуації, які не піддаються зрозумінню діяльних людей. Недарма поліцейський дивується у відділку, що Комарів, знаючи стільки мов, здобувши колись блискучу освіту, не потурбувався знайти місце постійної роботи, щоб жити зі зарплатні, а не, як каже сам Комарів, "зі звички".

Герой оповідання "Емігрант" відчуває сором через те, що покинув батьківщину в лабетах московських загарбників. Але не робить нічого для того, щоб налагодити бодай власне життя, не кажучи вже про обмірковування планів подальшої боротьби за кращу долю України. Це промовиста деталь з огляду на те, що всі прозові твори В. Бірчака підтверджують його погляди на важливу

роль в історії державотворення кожної сильної особистості, а не наговпу. Автор у багатьох своїх оповіданнях майстерно змальовує підлаштовування героїв-емігрантів під немудрі вимоги, що, здається, вигадані зумисно для знущання над вигнанцями з України: як правило, освіченими, інтелектуальними, вихованими, терплячими в переживанні труднощів, здатними до адаптації і постійного навчання чогось нового, відповідальними та порядними у стосунках з оточенням. Вони не мають напускної гордості, не демонструють самозакоханості, не декларують свою винятковість як колишні борці за волю України. Вони також не скиглять, а займаються повсякденною працею, щоб дожити до того часу, коли знову настане пора взятися за зброю і перемогти. Вжити у скруті, злиднях, приниженні їхньої гідності допомагає оптимізм, "дрібка гумору". Майстерність дотепного оповідача викликає зацікавлення читача "простою", реалістичною розповіддю, в якій "правдивість" є перевагою, інтригуючим началом, захоплюючою мрією про недалеке майбутнє державницького життя в Україні. Не ідеалізуючи жодного зі своїх героїв, прозаїк наполегливо формував збірний образ патріота-націоналіста, наділеного багатьма чеснотами, серед яких не останнє місце посідають життєрадісна цілеспрямованість у праці і творчий оптимізм у досягненні високої мети, у подоланні тимчасового панування хаосу. Іноді письменник вів до розуміння того образу, малюючи цілком протилежні характери, як, наприклад, постать Комаріва. В. Бірчак підводив читача до осягнення висвітленого образу діяльного, мислячого героя-інтелектуала і вмів показати його в несподіваному ракурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірчак В. Емігрант: Оповідання з часів к[олишньої] Чехословаччини // Ілюстровані вісті. – 1941. – Ч. 6.
2. Бірчак В. Золота скрипка: [Оповідання]. – Львів, 1937. – 157 с.
3. Бірчак В. На нових землях: Повість. – Львів, 1938. – 172 с.

REFERENCES

1. Birchak V. *Emigrant: Stories from the time of the former Czechoslovakia* // Illustrated news. – 1941. – Ch. 6. [Birchak V. Emigrant: Oповідання z chasiv kolyshnoi] Chekhoslovachchyny // Iliustrovani visti. – 1941. – Ch. 6.].
2. Birchak V. *Golden Violin: Storytelling*. – Lviv, 1937. – 157 pp. [Birchak V. Zolota skrypka: [Oповідання]. – Lviv, 1937. – 157 s.].
3. Birchak V. *On New Land: A Tale*. – Lviv, 1938. – 172 pp. [Birchak V. Na novykh zemliakh: Povist. – Lviv, 1938. – 172 s.].

4. Бурачинська Л. Розмах прози: (Довкола новели в 1937р.) // Назустріч. – 1938. – Ч. 5.
5. Огієнко І. Творімо українську культуру всіма силами нації!: Ще раз про наші завдання // Наша культура. – Варшава, 1935. – С. 337 – 344.

4. Burachinskaya L. *Sense of prose: (Around the short story in 1937)* // Towards the end. – 1938. – Ch. 5. [Burachynska L. Rozmakh prozy: (Dovkola novely v 1937r.) // Nazustrich. – 1938. – Ch.].
5. Ogienko I. *We create Ukrainian culture with all forces of the nation!: Once again about our problems* // Our culture. – Warsaw, 1935. – P. 337 – 344. [Ohiienko I. Tvorimo ukrainsku kulturu vsima sylamy natsii!: Shche raz pro nashi zavdannia // Nasha kultura. – Varshava, 1935. – S. 337 – 344.].